

Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. (2) Položaj žene kao mero modernizacije. Naučni skup, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 582.

Već je prošlo deset godina otkako je u organizaciji Instituta za noviju istoriju Srbije održan naučni skup čiji je povod bio izdavanje zbornika radova pod nazivom *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*. Rasprava koju je u naučnim krugovima potakao ovaj skup i zbornik nastavila se i putem priloga u časopisu ovoga instituta (*Modernizacija u Srbiji, Tokovi istorije* br. 1-2, 1993, br. 1-2, 1994, br. 1-2, 1995.), a i u narednim brojevima i tako potvrdila već uočeni interes za istraživanje procesa modernizacije i za pobliže određivanje vremenskih granica i metoda istraživanja ove složene i još nedovoljno u historiografiji obrađene problematike. Za razliku od prvog zbornika koji je imao sveobuhvatniji, multidisciplinarni pristup (privreda, informatika, država, kultura, elita, spoljna politika, etnički odnosi), kako je rečeno u napomeni drugog sveska, drugi zbornik se fokusirao na problem položaja žene u srbijanskom društvu 19. i 20. vijeka kao kriterija stepena modernizacije.

Zbornik uključuje 46 radova, sadržajno i idejno bogatih, čiji su se autori, uglavnom istoričari, ali i pravnici, istoričari književnosti, sociolozi, politolozi, angažovali u sačinjavanju temelja za dalja razmišljanja i istraživanja u domenu modernizacije i s njom u vezi istraživanja rodnih odnosa. Samo taksativno nabranje oblasti u kojima su dati prilozi govori o izuzetnom bogatstvu ponuđenih a još neistraženih područja: "zakonodavstvo, školovanje, institucije države i društva (dvor, crkva, vojska), državne ženske institucije, nacionalni pokreti i institucije, selo-grad (svet rada i porodice), profesionalna prava i profesionalne organizacije, stvaralaštvo i stvaraoči, politika i politički život, rat, javno mnjenje, štampa o ženi i ženska štampa, shvaćanja o ženi i ženskom pitanju, ličnosti, pripadnice drugih narodnosti, te žene u istoriji i istorija žena: pitanje metoda". Intencija urednika bila je da otvori problem i postavi pitanja, i kako sam kaže, da se u nekim oblastima zadovolji "i samo ilustracijama i informacijama", ali u svakom slučaju, predstavlja bogatstvo i izuzetan napor koji će vjerovatno ponoviti interesovanje, traženost i citiranost u domaćoj i inostranoj historiografiji prve sveske.

U dijelu koji se odnosi na položaj žene u zakonodavstvu (Dr Marija Draškić, dr Olga Popović-Obradović, *Pravni položaj žene prema srpskom građanskom zakoni-*

ku (1844-1946), Dr Vesna Nikolić-Ristanović, *Krivičnopravna zaštita žena u Srbiji 19. i 20. veka*, Dr Đorđe Stanković, *Žena u ustavima Kraljevine Jugoslavije (1918-1945)*, Dr Momčilo Mitrović, *Žene i rerpresivno zakonodavstvo u Srbiji 1944-1952. godine*) autori podsjećaju na dugovječnost *Srpskog građanskog zakonika* (od 1844. do 1946.) i legalizaciju zajamčenog povlaštenog položaja muškarca, odnosno podređenog građanskopravnog položaja žene. Neravnopravnost, najdrastičnije izražena u nasljednom pravu, prouzrokovala je tek ekonomsku stranu ženske inferiornosti, dok je ocjena poslovne sposobnosti žene (po kojoj se ona izjednačava sa maloljetnikom) i etički diskriminirala, pa je unutar porodičnog i bračnog prava imala pored ovog i formalnopravni karakter. Dok je krivični zakonik iz 1860. godine ženu štiti samo po pitanju njene "časti", što je proisticalo iz patrijarhalnog veličanja muža, *Krivični zakonik Srba, Hrvata i Slovenaca* iz 1929. godine je donio formalnu zaštitu žene, ali sa mnogim manjkavostima i sa starom sudskom praksom nije bio garancija potpune krivičnopravne zaštite, ipak je bio temelj za formalnopravno izjednačavanje muškarca i žene. Još uvijek bez prava glasa, u čitavoj ekonomskoj i socijalnoj vertikali, od nemogućnosti nasljeđivanja po ženskoj lozi u kraljevskoj dinastiji do "posebne zaštite od štetnih poslova" za radnice, žene su čekale na zakonsku ravnopravnost. *Krivični zakonik FNRJ* iz 1951. godine donio je mnoga poboljšanja, formalnopravnu jednakost među polovima, ali ni on nije sankcionisao nasilje nad ženom u porodici i seksualne delikte, niti je mogao izmijeniti tradicionalno shvatanje o odnosu među polovima.

Položaj žene u zakonodavstvu odredio je, pored temeljnih patrijarhalnih normi, i njen status u svim ostalim segmentima života. Školovanje ženske populacije (Dr Nedeljko Trnavac, *Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji*, Mr Maja Nikolova, *Školovaje ženske mladeži u Srbiji do 1914*, Dr Ljubinka Trgovčević, *O studentkinjama iz Srbije na stranim univerzitetima do 1914. godine*), kao osnov emancipacije, bilo je u velikoj mjeri onemogućeno i otežavano zbog tradicionalne prosvjetne politike, nezainteresovanosti za institucionalno obrazovanje ženske djece, predrasuda, patrijarhalnog javnog mnjenja. Visoki procenat ruralnog i nepismenog stanovništva u primitivnom društvu nije bio dovoljno alarmantan znak da bi se na polju prosvjetne politike ubrzao proces prelaza iz tradicionalnog u moderno društvo, čiji se odnos prelamao i u državnim ženskim institucijama (Dr Latinka Perović, *Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola 1863-1913*). Dugo se zadržao i ozakonjeni celibat za ženski nastavni kadar, što je predstavljao tipičan primjer polne segregacije u školstvu. Diskriminaciji u školstvu uspio se oduprijeti izuzetno mali procenat studentkinja iz Srbije, školovanih na stranim univerzitetima, ali nakon studija i povratka kući čekala su ih opet neprijatna iznenađenja u pogledu zapošljavanja, radnog statusa i drugih nepremostivih

teškoća. Skrivene prepreke su ih tek očekivale unutar institucija od visoke državne i društvene važnosti – dvora, crkve i vojske (Mr Ana Stolić, *Dvor u Beogradu (1880-1903)*, Dr Radmila Radić, *Stavovi o ženi u radovima pravoslavnih teologa*, Dr Mile Bjelajac, *Oficirska žena u Srbiji i Jugoslaviji 1862-1946*). Sa druge strane nacionalni pokreti i institucije (Dr Vitomir Vuletić, *Ujedinjena omladina srpska i društveni položaj žene*, Mr Biljana Šimunović, *Matica naprednih žena – sekcija Matice srpske 1918-1941.*) nudili su još od tridesetih godina 19. vijeka vizije i programe o ekonomskoj, pravnoj i moralnoj emancipaciji žene, da bi se u talasu romantizma i u književnosti i u srpskom omladinskom pokretu šezdesetih godina, te kod srpske liberalne inteligencije postavili temelji za radikalniji prilaz oslobođenju žene. Putem štampe, organizovanjem prvih skupština i osnivanjem udruženja, održavanjem predavanja žensko pitanje je masovnije ušlo u društveni život, sa naglaskom na nacionalnoj misiji žene. Krajem 19. i početkom 20. vijeka žene pojedinih zanimanja su se borile za promjenu pravnog položaja svoje struke i svoj vlastiti, ali sa vrlo slabim rezultatima, na što je uticala koliko vlastita nespремnost za organizovano djelovanje, toliko i svijest o otporu prema svakom vidu modernizacijskih prijedloga u javnom mnjenju i u vladajućoj i zakonodavnoj strukturi. Situacija u pogledu organizacije se mijenja početkom 20. vijeka (Dr Dubravka Stojanović, *Žene "u smislu razumevanja našeg naroda"*, *Slučaj žene stručnjaka u Srbiji 1903-1912*, Mirjana Obradović, *Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji 1927-1941. godine*), kao i u pogledu stvaralačkih polja na kojima je najviše došla do izražaja ženska kreativnost - glumice, književnice, slikarke (Dr Miloš Nemanjić, *Žene Srbije kao deo stvaralačke inteligencije od početka stvaranja samostalne države do 1920. godine*, Dr Vesna Matović, *Ženska književnost i srpski modernizam – saglasja i raskoli*). To je samo jedna strana, ona urbana i intelektualna u srbijanskom društvu i njegovom kretanju ka modernizaciji. Sa druge strane, patrijarhalna kultura na selu posebno pruža tragične slike ženskog položaja (Dr Momčilo Isić, *Žena u seoskoj porodici u Srbiji između dva rata*, Dr Milutin Folić, *Društveni položaj žene u južnoj Srbiji u drugoj polovini 19. i na početku 20. veka*, Mr Miroslav Perišić, *Žena u društvenom životu u Srbiji krajem 19. veka*, Dr Gordana Tripković, *Materinstvo i modernizacija u srpskoj vojvođanskoj porodici*). Od ranog djetinjstva računa se na njenu radnu snagu, poslušnost u izvršenju dužnosti i prihvatanja svih zahtjeva u toku njenog odrastanja do prihvatanja braka sklopljenog veoma često zbog ekonomskog interesa porodice. Ratovi vođeni početkom dvadestetog vijeka još su više otežali položaj žene, naročito na selu, zbog preuzimanja obaveza i svojih mobilisanih muževa, dok je kraj rata za mnoge udovice značio potpunu ekonomsku propast. Posebno poglavlje čine žene radnice i njihov položaj (Dr Milica Milenković, *Žene radnice u privredi Srbije 1918-1929. godine*), te ponovljena tematika, ali sada poslije sloma državnosocijalističkog poretka. Tako

je zaposlenost, nagrada za rad, učešće u društvenom i političkom životu žene interes Dr Dubravke Stajić u njenom tekstu *Žene i svet rada u tranziciji*, u kome upozorava na *ljudsku pasivnost* kao osnovnu odliku siromašnih društava i jačanje konzervativizma, kao i na *feminizaciju i pauperizaciju tzv. društvenih djelatnosti* u kojem je najviše zastupljena ženska radna snaga.

Posebno poglavlje govori o pokušaju žena da putem vlastitih organizacija, na liniji aktuelne politike, poprave svoj vlastiti položaj u društvu (Dr Gordana Krivokapić-Jović, "*Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava*" – radikali i žensko pravo glasa posle prvog svetskog rata", Dr Slavoljub Cvetković, *Borba za ravnopravnost i jednakost žena kao deo klasnog i modernizacijskog procesa u Srbiji*, Mr Marina Arsenović-Pavlović, *Metodološki problemi u istraživanjima političke socijalizacije žena*) pa se pokazalo da je u međuratnom periodu lutanje u definisanju politike rezultiralo prelaskom sa prosvetno-socijalnog pokreta na klasni i antifašistički. Ipak, poglavlje koje se tiče uloge žena u ratu iskazuje čitavu lepezu orijentacija žena u teškim vremenima, uloge koju su joj dodijelili različiti politički pokreti i očekivanja zaraćenih strana (Dr Žarko Jovanović, *Žene Srbije u ratu 1941-1945*, Mr Mihailo Stanišić, *Stavovi Ravnogorskog četničkog pokreta prema ženi*, Bojan B. Dimitrijević, *Žene ravnogorskog sela 1943-1944*, Dr Nikola Cvetković, *Likovi žena u narodnoj poeziji oslobođilačkih ratova*). Navedeno je i nekoliko shvatanja o ženi i ženskom pitanju (Dr Nadežda Jovanović, *Dragoljub Jovanović o ulozi žene u društvu*, Dr Branko Nadoveza, *Neka konzervativna gledišta o položaju žene u Srbiji između dva svetska rata*, Dr Dragan Subotić, *Građanske i socijalističke ideje o ženskom pitanju u Srbiji (19. i 20. vek)*), uključujući prosvjetiteljske, liberalne, i socijalističke poglede, ali i konzervativne, temeljene na iracionalnim, tradicionalnim, patrijarhalnim, crkvenim osnovama. Dva teksta su posvećena izuzetnim ženama u srpskoj istoriji, a koje su svojim društvenim angažmanom mijenjale modele uloge žene u vlastitoj sredini (mr Sofija Božić, *Milica Tomić: stremljenje ka modernom*, Anja Suša, *Maga Magazinović i modernost angažmana žene*).

Promjene u javnom mnjenju u procesu modernizacije srbijanskog društva iskazalo se i putem štampe o ženi i ženske štampe, čemu se obratila posebna pažnja (Dr Predrag J. Marković, *Mesto žene u javnom mnjenju Beograda 1918-1965*, Dr Mira Bogdanović, *Žensko pitanje u časopisu "Nova Evropa" (1920-1941)*, Dr Vera Gudac-Dodić, *Analiza tekstova o ženi u listu "Politika" 1945-1953*, Svetlana Stefanović, *Ženska štampa: "Žena i svet" 1925-1941*). One su bile odraz unutrašnjih društvenih preobražaja i svjetskih trendova, ali je dugo trebalo da se postizanje boljih društvenih pozicija i ozakonjenje ravnopravnosti prihvati i u sferi odnosa među polovima. Viđenje uloge žene u društvu je dugo bio, i još uvijek takav egzistira, primarno vezan za porodicu kao "stub društva". Izazak žene i njena afirmacija van po-

rodice se teško prihvata/la. Riječi autorice Mire Bogdanović da su “muškarci i žene u suštini jednaki, žrtve istorijski i kulturno određenih društvenih aranžmana koji od jednih prave žrtve drugih, a i jedne i druge ozleđuju u njihovoj ljudskosti” čini se da sa druge strane istraživanja uvijek treba imati na umu.

U odjeljku pod nazivom *Pripadnice drugih narodnosti* ponuđena su dva teksta. Tekst Jovanke Veselinović, *Jevrejska žena u Beogradu od druge polovine 19. veka do drugog svetskog rata* i rad Mr Zorana Janjetovića, *Nemice u logorima za folksojčere u Vojvodini 1944-1948*. Prvi pokazuje podjednaku borbu Jevrejki da izadu iz konzervativnog okruženja i da postanu punopravni članovi zajednice, uz vrlo sličan put koji su prošle i druge njihove sugrađanke. Drugi tekst govori o sudbini ratom poraženih, a i nevinih Njemica nakon drugog svjetskog rata i njihova stradanja.

Specifičnost Zbornika ogleda se i kompoziciji već navedenih odjeljaka, pri čemu su tekstovi sa temeljnim metodološkim postulatima dati na samom kraju: Neda Božinović, *Žene u modernizacijskim procesima u Jugoslaviji i Srbiji*, Dr Smiljana Đurović, *Istorija žena – opšta metodološka razmatranja sa osvrtom na jugoslovenski istorijski prostor u 20. veku* i Dr Anđelka Milić, *Patrijarhalni poredak, revolucija i saznanje o položaju žene*. Koristeći se jednim citatom – da se “pod terminom “istorija žena” podrazumjeva nužnost definisanja istorije žena u metodološkom pogledu u smislu znaka jednakosti sa istorijom raznih socijalnih grupacija, jer su one u istorijskoj pojavnosti u ovoj oblasti istorijske artikulacije sa svim svojim specifičnostima opterećenosti polnošću kao socijalnom kategorijom definisane društvom, a ne kao prirodno-istorijska pojava, što zapravo jesu.” – potcrtavamo važnost ovog izdanja u okviru izučavanja procesa modernizacije i neophodnost konsultovanja ponuđenih tekstova i odjeljka sa podacima o autorima.

Ovakav, nepopularan način prikazivanja nekoga izdanja rezultat je nastojanja da se pruži detaljna informacija o savremenim strujanjima u historiografiji i nade da će se naći opravdanje za želju da se potaknu slična razmišljanja, inspirativna i temeljna za istraživanja u okviru bosanskohercegovačke historiografije. ■

Sonja Dujmović